№ 238 Դեկտեմբերի 22 **1881** Դեկտեմբերի 22 № 238

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ:
Առանձին համարները 5 կօպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից):

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կօպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Ներքին լուրեր:—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Ռումինիա: Անգլիա:—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ:—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ: «Օրիորդ Բերոյեանց» կօմէդիա Քիշմիշեանցի:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

ՀԻՆ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻՑ Յովհաննէս վարդապետ Երեմեանց խնդրում է մեզ յայտնել հետևեալը: «Խնդրեմ յայտնել ի գիտութիւն հայ թարգմանիչների, որ ես աւարտեցի աշխարհիկ դիւրիմաց լեզուով գերմանացի անուանի պատմաբան Յովհաննէս Միւլլէրի երկհատոր ընդհանուր պատմութեան ֆրանսերէնից թարգմանութիւնը:»

—

ԱՍՏՐԱԽԱՆԻՑ մեզ գրում են հետևեալը: «Դեկտեմբերի 7-ին տեղիս ձմերային թատրօնում պ. Ալարեան մի քանի երիտասարդների մասնակցութեամբ հայերէն ներկայացումն տուեց յօգուտ Գր. Մէլիքեանի: Ներկայացրին «Շուշանիկ», գործ Կարինեանցի և «Թէ կուզ տրաքվիս, պիտի պսակվիս» փօդըվիլը: Թատրօնը համարեա լի էր և խաղը լաւ անցաւ:»

—

ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ մեզ գրում են որ ահա մի տարի է լրանում, որ այդտեղի մատենադարանի հարցը քաշքշվում է, առանց մի որ և է լուծում ստանալու: Տասներորդ անգամն է որ ընտրվում է մի յանձնաժողով որ և քննութեան է ենթարկում մատենադարանի համար կազմված կանոնադրութեան իւրաքանչիւր յօդուածը առանձնապէս: Արդեօք ինչ նպատակով է գործը այդքան քաշքշվում,—յայտնի չէ մեզ, աւելացնում է մեր թղթակիցը:

—

Շնորհակալութեամբ ստացանք ԵՐԵՒԱՆԻՑ, պ. Ա. Գուլամիրեանցից մի օրինակ Հատուածական օրացոյց, մի օրինակ Մեծադիր օրացոյց և մի օրինակ փոքրադիր օրացոյց:

—

«Кавказъ» լրագիրը լսել է որ դիտաւորութիւն կայ հրատարակել Թիֆլիսում մի հայերէն չաբաթաթերթ «Արձագանք» անունով, Ա. Յովհաննիսեանի խմբագրութեամբ:

—

Կիրակի առաւօտ, դեկտեմբերի 20-ին, կայացաւ Արծրունու թատրօնում «Հայոց բարեգործական ընկերութեան» ընդհանուր ժողովը: Այդ ժողովի մասին կը խօսենք մի այլ անգամ:

—

Դեկտեմբերի 20-ին երեկոյեան կայացաւ ԹԻՖԼԻՍԻ առաջնորդարանում Քամոյեանց եկեղեցու ծխականների ժողովը: Այդ ժողովի մէջ մի քանի ամիս առաջ ընտրված յանձնաժողովը տուեց իր զեկուցումը Շարուրօվի և եկեղեցու վէճի գործի մասին: Այդ խնդրի վրա կը խօսենք մի այլ անգամ:

—

Կիրակի, 20-ին դեկտեմբերի վրաց թատրօնական խումբը ներկայացրեց Արծրունու թատրօնում «Քօր-Օղլու» պիէսան: Թատրօնը այնպէս լի էր, որ աւել գցելու տեղ չը կար: Հասարակութիւնը բաղկացած էր ոչ թէ միայն վրացիներից, բայց և հայերից: Զարմանալի է թէ ինչպէս սիրում է մեր ժողովուրդը այդ տեսակ անմիտ և ֆանտաստիկական պիէսաները:

—

ՄՕՍԿՎԱՅԻՑ մեզ գրում են, «Տեղիս հայ հասարակութիւնը պատրաստութիւն է տեսնում կատարել 1882 թւի յունվար ամսին աւագ-սարկաւագ Ալէքսանդր Տէր-Դաւթեանցի ծառայութեան 25 ամեայ յօբելեանը:»

—

«Кавказъ» լրագրում կարդում ենք որ վարչութիւնը դիտաւորութիւն ունի հիմնել ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ հացէնների գրասենեակ (ադրէսնի ստօլ): Ամեն մեծ քաղաքում այդ տեսակ հիմնարկութիւն կայ և նա անհրաժեշտ է մի բազմամարդ քաղաքի համար: Յոյս ունենք աւելի մանրամասն կերպով ծանօթացնել մեր ընթերցողներին այդ օգտաւէտ հիմնարկութեան հետ:

—

ԵՐԵՒԱՆԻՑ մեզ հեռագրում են: «Դեկտեմբերի 19-ին հայոց սիրողները շատ աջող կերպով ներկայացրին Օստրօվսկու «Արդիւնաւոր պաշտօն» պիէսան: Սիրող դերասաններն ու դերասանուհիները մեծ շնորհակալութիւնների արժանացան հանդիսականների կողմից. Պ. Արմենակի թարգմանութիւնը շատ լաւ է:»

—

Մեզ գրում են ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ: «ժամա-

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

«ՕՐԻՈՐԴ ԲԵՐՈՅԵԱՆՑ» կօմեդիա երեք արարուածով, հեղինակութիւն Ալէքսանդր Քիշմիշեանցի

—

I

Տասն և երկու տարի է որ ես Թիֆլիսումն եմ և իմ ներկայութեամբ այդ երկար ժամանակամիջոցում հայոց հասարակութիւնը արդիւնաբերեց միայն երկու ինքնուրոյն թատրօնական պիէսաներ: Եւ այդ երկու պիէսաներն էլ «Պէպօ» և «Քանդված օջախ» գրեց մի մարդ, Գաբրիէլ Սունդուկեանց: Ուրեմն վեց տարվայ մէջ մի անգամ միայն երևում է հայերի մէջ մի ինքնուրոյն պիէսա: Դա շատ չէ:

Վերջացէս յայտնվեցաւ մի նոր գրող: Պարզ է որ ամեն հայ, որ հետաքրքրվում է ազգային գրականութեամբ, ուրախացաւ, իմանալով որ ստրվելու է հայոց բեմի վրա մի ինքնուրոյն գրուածք, երբ տարիներով մեզ կերակրում էին միմիայն թարգմանութիւններով:

Այդ պատճառով, ես էլ, ուրիշների պէս ներկայ գտնվելով պ. Քիշմիշեանի պիէսայի առաջին ներկայացմանը, կաշխատեմ հաղորդել ընթերցողին այն տպաւորութիւնները, որ դուրս բերեցի այդ պիէսայից:

Բայց նախ քան փորձեմ քննել նոր պիէսան, մի քանի խօսք կասեմ թէ ինչ բան է թատրօնական ր ե ց ե ն զ ի ա և ինչպէս են ընդունվում, առհասարակ, մեզանում րեցենզիաները:

Ինչի համար է գրվում րեցենզիա. երկու նպատակով: Նախ՝ որ հասարակութիւնը ըմբռնի պիէսայի իմաստը, նրա հոգին, հասկանայ նրա գըլխաւոր բնաւորութիւնները, նրա ուղղութիւնը, նրա ձգտումները, նրա տէնդէնցիան, երկրորդ՝ որ ինքն հեղինակը ծանօթանալով պիէսայի լաւ և վատ կողմերի քննութեան հետ, օգուտ քաղի այդ քննութիւնից ապագայի համար: Վերջապէս րեցենզենտը պէտք է լինի միջնորդ հեղինակի և հասարակութեան մէջ. մի կողմից բացատրի հասարակութեանը հեղինակի միտքը, ցոյց տայ հեղինակութեան օգտաւէտ կամ վնասակար կողմերը, իսկ միւս կողմից աշխատելով ներկայացուցիչ դառնալ հասարակական կարծիքի, անաչառ և անկողմնապահ կերպով ճշմարտութիւնն ասի հեղինակի երեսին նրա գրուածքի մասին:

Այդ պատճառով րեցենզիան չը պէտք է լինի ոչ լոկ գովասանք, ոչ էլ լոկ հայհոյանք: Այն էլ րեցենզիա չէ, եթէ մէկը պատմի միայն պիէսայի բովանդակութիւնը, աւելի ոչինչ: Գովասանք և հայհոյանք ոչինչ չեն ապացուցանում, իսկ գրուածքի միայն բովանդակութեան պատմելը ոչինչ օգուտ չի տայ ոչ հասարակութեանը, որ արդէն պիէսան տեսել է (իսկ ով որ չէ տեսել, դարձեալ դրանից օգուտ չունի) ոչ էլ հեղինակին, որ մեզանից լաւ գիտէ իր սեփական պիէսայի բովանդակութիւնը:

Բայց հասարակութիւնը կամենում է լրագրութեան կ ա ր ծ ի ք ն իմանալ նոր գրուածքի վրա, ուրիշ կողմից ինքն հեղինակը հետաքրքրվում է իմանալ թէ ինչպէս է վերաբերվում հ ա ս ա ր ա կ ա կ ա ն կ ա ր ծ ի ք ը իր հեղինակութեանը: Իսկ հասարակական կարծիքի արտայայտիչը մամուլն է:

Դարձեալ մի խօսք. մեզանում գրողները անպատճառ պահանջում են որ նրանց ամեն մի գըրուածքը անպայման գովաբանվի: Բայց դա անհնարին է. դա կը լինէր մի ստոր շողոքորթութիւն: Գրելով նրանք իրանք իրանց պատիւը վայր են գցում, պահանջելով միմիայն շողոքորթութիւն և անընդունակ լինելով անվրդով ոգով լսել ճշմարիտ, շատ անգամ դառն խօսք: Նոյնը պահանջում են և մեր դերասաններն ու դերասանուհիները. նրանց պէտք է անպատճառ ատտուածացնել: Բայց դա անհնարին է. ոչ դք անախալական չէ:

Դիցուք թէ ժամանակակից ռուս մի կրիտիկոս, ասենք Ավէրկիեվ, քննադատում է Օստրօվսկուն, ֆրանսիացի Սարսէ քննադատում է Սարդուին, գերմանացի Պաուլ Լինդաու քննադատում է Ալէքսանդր Դիւմային: Բայց երբէք ոչ Օստրօվսկի, ոչ Սարդու, ոչ էլ Ալէքսանդր Դիւմա չեն դիմել իրանց կրիտիկոսներին ասելով: «Եթէ դուք մեզ քննադատում էք, ուրեմն ինքներդ մի աւելի լաւ պիէսա գրեցէք, կամ գոնէ թարգմանեցէք:» Երբէք չէ պատահել որ Օստրօվսկի, կամ Շէկսպիրի թարգմանողները՝ Ֆրանսուա Հիւգօ և Կրօնըբերգ, կամ Սարդու, կամ Դիւմա իրանց կրիտիկոսներից վրէժը հանելու համար, սկսէին յարձակվել նրանց անձնական կեանքի վրա, սկսէին նկարագրել թէ երեխայութեան ժամանակ Ավէրկիեվ, Սարսէ կամ Պաուլ Լինդաու չար թէ բարի երեխաներ են եղել, լաւ թէ վատ են սովորել գիմնազիայում և այլն:

Բայց մտածել ընդունակութիւն՝ չունեցողները անպատճառ ինձ կը պատասխանեն. «Ի՞նչպէս, դուք ձեզ համեմատում էք մի Պաուլ Լինդաուի, մի Սարսէի, մի Ավէրկիեվի հետ. բայց դուք մի հասարակ հայ գրող էք, դուք Սարսէ չէք, Պաուլ Լինդաու չէք, Ավէրկիեվ չէք:»

Նոյնը կարող եմ պատասխանել և ես: «Բայց դուք էլ, որոնց մենք համարձակվում ենք քննադատել, Օստրօվսկիներ, Դիւմաներ, Սարդուներ չէք: Եթէ Սունդուկեանց որ Օստրօվսկի չէ և Քիշմիշեան որ ոչ Դիւմա է, ոչ էլ Սարդու, կարող են ինքնուրոյն պիէսաներ գրել, իսկ Սենեքերիմ Արծրունին որ ոչ թէ միայն ինքն Շէկսպիր չէ, բայց և Ֆրանսուա Հիւգօ կամ Կրօնըբերգ չէ, կարող է թարգմանել,—ինչի ես, Սարսէ, Լինդաու և Ավէրկիեվ չը լինելով էլ, չեմ կարող նրանց քննադատել:

Այդ առաջաբանն անելուց յետոյ, որ անհրաժեշտ համարեցի, դիմում եմ Քիշմիշեանի պիէսային:

II

Ահա «Օրիորդ Բերոյեանց» պիէսայի կարճ բովանդակութիւնը:

Գրիգոր Գուլեանց, Թիֆլիսցի հարուստ վաճառական, ունի մի աղջիկ Սօֆիա: Նրանց տնային բժիշկ Ջանումեանց, որ երևում է մի ազգասէր երիտասարդ, ամեն օր յաճախելով նրանց տունը, ունի մեծ և կրթիչ ներգործութիւն օրիորդի վրա: Ջանումեանցի ազդեցութեան տակ, որ միշտ զբաղվում է ազգային գործերով, զանազան ստորագրութիւններով յօգուտ «Միացեալ ընկերութեան», Հայաստանի սովեալների և այլն, Սօֆիան էլ սկսում է սիրել իր ազգը, հ ա յ ա ն ո ւ մ է, յափշտակվում է բժշկի գաղափարներով և հետզհետէ իւրացնում է իրան այդ գաղափարները, դառնալով մինչև անգամ Ջանումեանցի դաշնակից, երբ հարկաւոր է հօր վրա ազդել մի որ և է գումար այս կամ այն ազգային նպատակով նրան ստորագրել տալու համար: Գուլեանց, թէև անդադար ծաղրում է բժշկի ազգասիրական գործունէութիւնը, բայց հնազանդվելով իր աղջկայ բարոյական ներգործութեանը, դարձեալ երբէք չէ մերժում այս և այն նպատակով փողեր նուիրելու:

Մի ուրիշ երիտասարդ, ադվօկատ Բարսեղ Աթոյեանց, որ առաջին անգամ ներկայանում է Գուլեանցների տունը իր հօր հետ, որ մի հրաժարական տուած ունեւոր պաշտօնեայ է, մի գործնական մարդ է, մի կ ա ր ի է ր ի ս տ է, որ մերժում է այն ամենը, որ իդէալական և վերացական է: Նա ինքն թէև արդէն հարուստ է, նախ՝ որովհետև հայրը ունեւոր է, երկրորդ՝ որովհետև ինքն ընտրած ունի մի շահաւէտ արհեստ,—ադվօկատութիւնը, ընդդէմ չէ դարձեալ հարստանալ: Ուրեմն նրա համար պսակվել հարուստ Սօֆիայի հետ մի ցանկալի աֆէրա է: Սօֆիային նա չէ սիրում, նա այդ ինքն խոստովանվում է, նա աւելի հաւանում է գիւղական դպրոցի գեղեցիկ և կրակոտ վարժուհուն, օրիորդ Վարդուհի Բերոյեանցին, և շատ ցաւում է որ Սօֆիան չէ միացնում իր հարստութեան հետ Վարդուհու գեղեցկութիւնը,—բայց այնու ամենայնիւ նա իր հօր միջոցով առաջարկութիւն է անում պսակվել Սօֆիայի հետ, իսկ մի և նոյն ժամանակ աշխատում է համոզել Վարդուհուն դառնալ իր սիրուհի, խոստանալով նրան հարստութիւն, շքեղութիւն և փայլուն կեանք: Միայն վերջը, երբ օր. Բերոյեանց, վըրդովված Աթոյեանցի յանդգնութիւնից, համարձակ կերպով մերժում է նրա յանդուգն առաջարկութիւնը, ադվօկատը աւելացնում է, որ պատրաստ է ճշմարիտ պսակվել նրա հետ և բոլորովին հրաժարվել Սօֆիայից: Բայց այս առաջարկութիւնն էլ օրիորդ Բերոյեանց զզուանքով մերժում է: Օրիորդ Բերոյեանց մի աղքատ, որբ աղջիկ է, որ գրեթէ մեծացել է Գուլեանցների տանը և կրթվել է բժիշկ Ջանումեանցի ազդեցութեան տակ, անկեղծ կերպով իւրացնելով նրա բոլոր ազգային գաղափարները: Բնական է որ ինքն Ջանումեանցն էլ նրա համար մի իդէալ է. նա նրան սիրում է խոր սիրով: Օրիորդը այնքան իւրացրել է Ջանումեանցի բոլոր գաղափարները, որ կարողացել է մինչև անգամ իրագործել նրանց. նա ապրում է գիւղում, դարձել է գիւղական դպրոցի վարժուհի, բաւականանում է 40 րուբլ ամսական ռոճիկով և նուիրում է իրան ամբողջապէս ժողովրդի, ամբողջ ծառայութեանը, դաստիարակելով գիւղական մանուկներին: Նա ընտելացել է գիւղական կեանքին, սովորել է բաժանել գիւղացիների հետ նրանց բոլոր ցաւերը և զուարճութիւնները: Վարդուհին սիրում է Ջանումեանցին, թէև երբէք և ոչ ոքին չէ խոստովանվել իր սիրոյ մասին: Բայց գիւղից ժամանակաւորապէս Թիֆլիս վերադարձած և բնակվելով իր բարեկամուհու, Սօֆիայի տանը, նա նկատում է որ Ջանումեանց և Սօֆիան միմեանց սիրում են: Եւ նա զոհում է իր սէրը, միմիայն իր երկու բարեկամների բաղդը գըլուխ բերելու համար: Նա մինչև անգամ օգնում է Ջանումեանցին համոզել Սօֆիային որ ամեն կերպ ընդդիմանայ իր հօրը, որ ցանկանում է ամուսնացնել Սօֆիային Աթոյեանցի հետ: Նա անկեղծ կերպով հաւատում է երկու երիտասարդների սիրոյ զգացմունքին, միայն մի ակնարկութիւն ցոյց է տալիս որ իր սրտի մէջ մնել է կասկած դէպի Ջանումեանցի անկեղծութիւնը: «Ես ինչով ստոր եմ Սօֆիայից, ասում է նա մի մօնօլօգի մէջ, ես նրանից շատ կողմից էլ բարձր եմ, ես նրանից աւելի զարգացած եմ, աւելի էլ գեղեցիկ եմ, բայց երևում է որ այն աղջիկը որ փող չունի, իրաւունք էլ չունի երջանիկ լինել...»

Սօֆիայի հայրը երկար ժամանակ չէ տալիս իր համաձայնութիւնը ամուսնացնել իր աղջկան Ջա-

նախաւոր դատաւորեա պ. Վ. Շահաթունեանցի անխոնջ հսկողութեան շնորհով, քաղաքը անդորրութեան մէջ է գտնւում։ Մօտ օրերումս, ինչպէս լսում ենք, պ. դատաւորը կարողացել է մի տան միջից գտնել այն գողացած իրեղէնները, որոնք գրեթէ մի տարի առաջ աւազակները տարել էին Ալմոյեանցի խանութից, սպանելով գիշերապահին։»

—

Դեկտեմբերի 17-ից մեզ գրում են ԱԽԱԼՔԱԼԱՔԻՑ հետեւեալը։ «Այստեղի օրվայ նորութիւնը մի սարսափելի եղեռական գործ է։ Մի դեռահաս 16 տարեկան օրիորդ, որին փոքրութեան ժամանակից վերցրել էին իրանց մօտ պահելու նրա մօտիկ ազգականները, տեղիս հարուստ Մարգարեանները, սպանվեցաւ դեկտեմբերի 15-ին։» Այդ սպանութեան մասին ստացանք մի մանրամասն նամակ, որ և կը տպենք։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒՄԻՆԻԱ

—

Ռումինական ազգային ժողովի բացման ժամանակ կարդացված գահական ճառի մի քանի մասերը աւստրիական կառավարութիւնը իր համար վիրաւորեցուցիչ համարեց և այդ բանը յայտնեց իր կիսապաշտօնական լրագիրների մէջ։ Ռումինական մինիստր Բրատիանօ մի ճառ արտասանեց ազգային ժողովի մէջ, որի հետեւեալ մասը այդ հարցին է վերաբերւում և որով մինիստրը ներողութիւն է խնդրում։ „Ես շատ լաւ ուսումնասիրել եմ թէ իմ հայրենիքի և թէ նրա դրացի երկիրների պատմութիւնը և այդ հանգամանքը ինձ թոյլ չի տայ գոնէ մի փոքր վիրաւորանք հասցնել Հաբսբուրգների տանը, ասաց Բրատիանօ։ Ես գիտեմ, որ այդպիսի գործը կը նշանակէր ընդդիմանալ գործերի պատմական ընթացքին։ Թիւրքաց տիրապետութեան ծանր ժամանակներում, երբ կիսալուսինը սպառնում էր ամբողջ Եւրօպային, Հաբսբուրգների տունը քրիստոնէութեան նեցուկ և քաղաքակրթութեան պահապանն էր։ Այդ հզօր տան պաշտպանութեանը ապաւինող բոլոր քրիստոնեաները գտան ապաստան, որտեղ ոչ թէ միայն կարող էին ազատութեամբ դաւանել իրանց կրօնը, այլ և զարգանալ իրանց ազգութեան սահմանների մէջ։ Մեր ազգային վերածնունդը սատացվեցաւ կարպաթեան սարերի այն կողմից, այն ռումիններից, որոնց Մարիա-Տերեզա կայսրուհին ուղարկում էր Հռոմ ճշմարիտ ռումինացի լինելը սովորելու համար։ Կարելի՞ է արդեօք այդ բանից յետոյ ենթադրել, որ գոնէ մի րոպէ իմ մէջ կարող էր միտք ծագել աւստրիական կայսրին վիրաւորելու համար։ Հաւատացէք, որ նա ինքը այդ բանին չէ հաւատում։ Ոչ, մենք անչափ յարգում ենք աւստրիական կայսրին և անընդունակ ենք նրան վիրաւորելու համար։ Բայց եթէ մինչև անգամ ենթադրենք, որ մենք կարող էինք այնքան անզգոյշ լինել, այնքան անծանօթ պատմութեան և ինքնապաշտպանութեան զգացմունքի հետ, որ կարողանայինք վիրաւորել դրացի մեծ պետութեանը, միթէ կարծում էք, որ դէպի Ֆրանց-Յովսէփ կայսր ճշմարիտ և անկեղծ բարեկամութիւն ունեցող մեր թագաւորը այդ բանը թոյլ կը տար։“ Բրատիանօի այդ ճառը չոչնչացրեց այն վատ տպաւորութիւնը, որ գործել էր ռումինական գահական ճառը Վիէննայի մէջ։ Կարծում են, որ մինիստրի այդ ներողութիւնը աւելի մեծ թշնամութիւն ծագեցրեց։ Ամենից շատ զայրացրեց Աւստրիային այն հանգամանքը, որ Բրատիանօ համարձակվեցաւ գործի մէջ խառնել աւստրիական կայսրին։ Ռումինական մինիստրի հաւատալիքները, որ նա մտադիր չէ եղել վիրաւորել կայսրին, անքաղաքավարի են համարում, որովհետև ոչ ոք չէր էլ կարող մտածել, որ նա համարձակվէր վիրաւորել կայսրին։

Մի քանի շաբաթ սրանից առաջ աւստրիահպատակ 500 ռումինացիք անցան ռումինական սահմանը Դօբրուջայի մէջ բնակվելու և ռումինական հպատակութիւն ընդունելու համար, բայց ռումինական կառավարութիւնը, չը կամենալով վատացնել իր յարաբերութիւնները աւստրիական կառավարութեան հետ, պատուիրեց յետ դարձնել գաղթականներին։ Այդ կարգադրութիւնը արդէն կատարված է։

—

ԱՆԳԼԻԱ

—

Անգլիական առաջին մինիստրի որդի Հերբերտ Գլադստօն ճանապարհորդեց Իրլանդիայի մէջ և վերադառնալով Մանչեստր, մի ճառ արտասանեց, որով նա մեկնեց այն տպաւորութիւնները, որ նա ստացել էր այդ ճանապարհորդութեան ժամանակ։ Նա բոլորովին աւելորդ է համարում խիստ միջոցների գործադրութիւնը Իրլանդիայի մէջ, օրինակ պաշարողական դրութեան յայտնելը և երդվեալ դատաւորների ոչնչացնելը։

Լօնդօնի լօրդ-մէրը նորերումս մի ստորագրութիւն էր բացել իրլանդացի աղքատ հողագործների գաղթականութեանը օգնելու համար։ Մի քանի լրագիրներ բողոքում են այդ կարգադրութեան դէմ։ „Այդ միջոցը, ասված է այդպիսի լրագիրներից մէկի մէջ, միայն կընդարձակէ աղէտը։ Եթէ Անգլիան գործ կը դնէ իր հարստութիւնը իրլանդացի աղքատ երկրագործների գաղթականութեանը օգնելու համար, նա կը վնասէ կալուածական օրէնքին, որի վաւերացման համար անչափ աշխատեցին։“

Անգլիական համայնքների ժողովի սպիկեր, Հենրի Բրանդ, Լիւյիսի մէջ մի նշանաւոր ճառ արտասանեց։ Նա յայտնեց, թէ եկող տարի անգլիական կառավարութիւնը պարլամենտին մի օրինագիծ կառաջարկէ Անգլիայի մէջ կալուածական վերանորոգութիւն մտցնելու մասին։ Այդ վերանորոգութիւնը

նումեանցի հետ, նա մինչև անգամ քիչ է մնում անիծում է նրան։ Ջանումեանց, նրա կարծիքով, թէև լաւ տղայ է, բայց անյայտ մարդ է, օտարական է, Թիֆլիսեցի չէ, իսկ Աթոյեանց դիրք և քաղաքում կապեր ունեցող մարդ է, մի և նոյն ժամանակ հարուստ է։ Բայց երբ պատահմամբ ներկայ է գտնւում Աթոյեանցի անաղնիւ վարմունքին օրիորդ Բէրոյեանցի հետ, Գուլեանց փոխում է իր կարծիքը ադւօկատի մասին և անմիջապէս համաձայնութիւն է տալիս իր աղջկան մարդու գնալ Ջանումեանցին։ Սօֆիա և Ջանումեանց բաղդաւոր են. այս վերջինը հասաւ իր նպատակին. նա կը պսակվի Սօֆիայի հետ և կը ստանայ 50 հազար ռուբլ բաժինք։ Օրիորդ Բէրոյեանց կոտրած սրտով շնորհաւորում է նրանց։ Նա տխուր է, նա յուսահատված է։ Յանկարծ այդ րօպէին Ջանումեանց յայտնում է մի յաւալի լուր. Հայաստանի մէջ խոլերա է յայտնվել։ «Սանտիմենտո, դու այժմ խօ չես գնայ Հայաստան, երբ խոլերա է յայտնվել այնտեղ» հարցնում է վախեցած Սօֆիան։ Ի հարկէ, Վարդուհին սպասում է որ իր իդէալը, Ջանումեանց, կասի որ իսկ այդ ժամանակ ամեն հայի, մանաւանդ բժշկի պարտքն է գնալ Հայաստան, օգնել կարօտեալներին.... «Ոչ, սիրելիս, մենք առաջ կերթանք Եւրօպա, ես պէտք է այնտեղ կատարելագործվեմ բժշկականութեան մէջ, իսկ յետոյ կերթանք Հայաստան» եղաւ ազգասէր բժշկի պատասխանը։

Պիէսան վերջանում է օրիորդ Բէրոյեանցի խօսքերով, որ յայտնում է թէ ընդհակառակն հիմա է հարկաւոր գնալ, երբ եղբայրակիցները կարօտ են մեր օգնութեան։ Նա վճռել է գնալ, նա ոչինչ չունի կորցնելու, նա այժմ միայնակ է մնացել, նրա կեանքը, նրա յոյսերը կոտրված են, նրա ներկայութիւնը այստեղ աւելորդ է, նա գնում է...

III

Ես շատ անգամ ասել եմ որ երկու ձև կայ թատրօնական գրուածները կամ րօմանները գրելու։ Առաջին ձևն է ներկայացնել այն ինչ որ կայ, նկարագրել տիպեր, որոնք կան,—երկրորդ՝ նկարագրել այնպիսի տիպեր, որոնք թէև չը կան, բայց ցանկալի է որ լինեն։ Բայց չափազանցացնել առաքինութիւնը կը տանի մեզ դէպի ր օ մ ա ն տ ի զ մ։ Ո՞րտեղ, ո՞ր երկրում, ո՞ր հասարակութեան մէջ կարող էք տեսնել մի այդ տեսակ անբիծ, անսխալական, կատարեալ, սուրբ հոգեւորական, ինչպէս Վիկտոր Հիւգոի «Թշուառների» մէջ եպիսկոպոսը։ Այդ տեսակ մարդիկ չը կան աշխարհիս երեսին և չեն էլ կարող լինել։ Եւ ռօմանտիկական շկօլայի յատկանիշն է ոչ թէ միայն չափազանցացնել, իդէալացնել բարին, առաքինութիւնը, բայց նրան աւելի չօշափելի դարձնելու համար, չափազանցացնել, իդէալացնել և չարն էլ, յանցանքն էլ։ Ռօմանտիկական շկօլայի չարն ու յանցանքն էլ այն աստիճան չափազանցացրած և հրէշաւոր են որ հոգեբանապէս խիստ քննութեանը ենթարկելով այդ հրէշներին, մարդս շուարվում է և ինքն իրան հարցնում է՝ որտեղից նրանք կարող էին ծնունդ առնել, ինչ դժոխային շրջան կարող էր ծնեցնել այդ հրէշներին։ Ռօմանտիկական դպրոցի գրողներին ամենևին չէ զբաղեցնում իրանց իդէալական լաւ և իդէալական վատ տիպերի հոգեբանական գոյութեան հնարաւորութիւնը.... Նրանց ինչ փոյթ, նրանք ս տ ե ղ ծ ու մ են տիպեր և ոչ թէ շրջանից են վեր առնում նրանց, թող նրանք ոչինչ կապ չունենան այն շրջանի հետ, որից դուրս են եկել։ Մարդս ակամայ հարցնում է՝ ինչ մարդկային շրջան կարող էր արտադրել այդ ոչինչ պակասութիւն չունեցող հրեշտակներին և ոչինչ արժանաւորութիւն չունեցող հրէշներին...

Բայց րէալական դպրոցին, որ պէտք է միմիայն հաւատարիմ կերպով վեր առնի կենդանի տիպեր ինչպէս նրանք կան, պէտք է ներկայացնի կենդանի մարդկանց իրանց պակասութիւններով և արժանաւորութիւններով, թոյլ է տրված ներկայացնել այնպիսի տիպեր, որոնք թէև չը կան, բայց որոնց գոյութիւնը ցանկալի է մի հասարակութեան մէջ, այն պայմանով միայն որ և այդ քիչ թէ շատ իդէալացրած տիպերը հ ն ա ր ա ւ ո ր լինէին, հ ա ւ ա ն ա կ ա ն ու թ ի ւ ն ունենային։

Քիշմիշեան կարծես ուզեցել է միացնել իր պիէսայի մէջ երկու սիստեմներն էլ։ Իր վեց տիպերից չորսի մէջ նա ներկայացրել է այնպիսի անձնաւորութիւններ, որոնք կան մեր հասարակութեան մէջ. սրանք են՝ Գուլեանց, Սօֆիա, Սիմէօն Աթոյեանց (հայր) և բժիշկ Ջանումեանց, իսկ երկուսին իդէալացրել է՝ օրիորդ Բէրոյեանցին դէպի լաւը, Բարսեղ Աթոյեանցին դէպի վատը։

Գուլեանց և Սիմէօն Աթոյեանց մեզ վաղուց ծանօթ անձնաւորութիւններ են. նրանց հետ մեզ ծանօթացրել է արդէն Սունդուկեանց իր պիէսաների մէջ։ Գուլեանց մի Թիֆլիսեցի հարուստ վաճառական է, հին սերունդի մարդ է, միայն փոքր ինչ աւելի բարեխիղճ, քան թէ Սունդուկեանցի հին սերունդի տիպերը։ Բայց նոյն շահասիրութիւն, նոյն արհամարհանք դէպի ամեն իդէալական բան, որ շահ չէ տալիս, նոյն կամայականութիւն, նոյն բռնաւորութիւն, նոյն խօսքերը գրեթէ. «Եթէ ես քեզ տեսնում եմ Աթոյեանցի հետ պսակվել, ասում է նա իր աղջկան, այդ այն պատճառով է որ քո երջանկութիւնն եմ ուզում, ես գիտեմ որ Ջանումեանցի հետ դու բաղդաւոր չես լինիլ» և այլն։ Նոյն խորամանկ և փողի գործի մէջ շատ ըմբռնող բնաւորութիւն. Գուլեանց խակոյն հասկանում է թէ ինչ նպատակով Աթոյեանց, որ տարիներով չէ եկել իր տանը, այժմ, երբ որդին վերադարձել է համալսարանից, վազելով է գալիս Գուլեանցի տուն։ Այդ գուշակութիւններն են որ ստիպում են նրան ախտարկել Աթոյեանցին, որ գործերը վ ա տ ե ն գ ն ու մ, առևտուր չը կայ և այլն....

Աթոյեանց տէրութեան պաշտօնեայ է եղել, դարձել է ս տ ա տ ս կ ի ս օ վ ե տ ն ի կ, յետ է գցել փողեր և այժմ հրաժարական տուած, թոշակ է ստանում և տուն էլ է շինել իր համար, որ ինքն համեստութեամբ իր խ ր ճ ի թ ն է անուանում։ Նրա կեանքի միակ նպատակն է այժմ պսակել իր որդուն Գուլեանցի հարուստ աղջկայ հետ։

Սօֆիա և Ջանումեանց նոր տիպեր են մեր բեմի վրա։ Նրանք արդիւնք են հասարակական նոր հոսանքի, որ յայտնվել է շատ շատ մի տասը տարի սրանից առաջ։ Կովկասեան օտարացած հայ ինտելիգենցիան սկսեց յիշել թէ ինքն հայ է, սկսեց ուսումնասիրել իր մայրենի լեզուն, հոգալ դպրոցների վրա, հրատարակել լրագիրներ ու գրքեր, վերջապէս նորից հաստատեց վաղուց խզված բարոյական կապերը Թիւրքիայի համցեղների հետ։

Մի քանի անհատների մէջ, անկասկած, այդ ձգտումները անկեղծ են, բայց նոյն շրջանի մեծամասնութեան մէջ հայասիրութիւնը ունի շահասիրական, փողական նպատակ։ Շատերի համար հայասիրութիւնը մօդա էր, շատերը հայ օրիորդներից գտնում էին հայասէր, որովհետև այդպիսով աւելի հեշտ կարող էին գրաւել այն երիտասարդին, որի մէջ զարթնել է ազգասիրական զգացմունքը, երիտասարդներից շատերն էլ օգուտ քաղելով ընդհանուր հոսանքից, իրանց ձևացնում էին ազգասէր, ազգի վրա հոգացող, ազգի ցաւերի վրա գլուխ դնող. նրանք երևում էին հերոս մի հարուստ օրիորդի աչքում, որ ի բնէ պահանջ էր զգում դէպի իդէալականը, բայց չը գիտէր ինչպէս բաւականացնէ իր այդ պահանջը.... Վերջը երկուսն էլ օգտվում էին. հարուստ աղջիկը, թուցէ և տգեղ, պսակվում էր մի աղքատ երիտասարդի հետ, իսկ սա իր կողմից ստանում էր լաւ բաժինք։

Ես չեմ ուզում քար գցել ոչ Սօֆիայի, ոչ էլ բժիշկ Ջանումեանցի վրա. ես ընդունում եմ որ երկուսն էլ անկեղծ են, միայն հաւատացած եմ որ երկուսն էլ իրանք իրանց խաբում են. Սօֆիա հաւատացած է որ սիրում է Ջանումեանցին նրա գաղափարների համար, բայց չէ կամենում խոստովանվել, որ ոչ այնքան զարգացած է որ կարողանայ հասկանալ նրա գաղափարները, ոչ էլ այնքան բարոյական ոյժ ունի, որ իրագործի կեանքի մէջ այդ գաղափարները։ Ջանումեանցն էլ ինքն իրան խաբում է, ինքն իրան և Վարդուհուն հաւատացնելով որ Սօֆիան մի այնպիսի աղջիկ է, որին ափսոս կը լինէր մարդու տալ մի ադվօկատ Աթոյեանցին. նա ինքն իրան խաբում է, ինքն իրան հաւատացնելով որ սիրում է Սօֆիային, որովհետև նա հայացել է, որովհետև նա իր բարձր իդէալների գաղափարակից է. «Մենք երկու տարվայ ընթացքում նրան պատրաստել ենք մեր գաղափարների համար, մինչ նա պիտի կոչվի գործի համար, պսակվելով Աթոյեանցի հետ» ասում է մօտաւորապէս Ջանումեանց օր. Բէրոյեանցին։ Այդ ճշմարիտ է, երկու տարի շարունակ նա պատրաստում էր Սօֆիային, բայց արդեօք գործի համար, թէ իր համար՝ բաժինք ձեռք բերելու նպատակով,—ահա մի զգացմունք, որ նոյն իսկ իրան Ջանումեանցի համար պարզ չէ։ Նա աշխատում է անկեղծ լինել, նա ինքն հաւատացած է որ անկեղծ է, նա ինքն իրան խաբում է։ Եթէ նա պատրաստել է Սօֆիային, նա նոյնպէս աւելի լաւ պատրաստել է Վարդուհուն ազգին ծառայելու համար. սա ամեն կողմից՝ և գեղեցկութեամբ և աշխատասիրութեամբ և անձնուիրութեամբ և եռանդով և մտաւոր զարգացումով բարձր է Սօֆիայից։ Բայց ինչի Վարդուհուն ափսոս չէ թողնել կորչելու, իսկ Սօֆիային թողնելը ափսոս է,—որովհետև նա չաղ կտոր է, պ. Ջանումեանց, որովհետև նա 50 հազար ռուբլ բաժինք ունի և դուք այդ չէք կամենում ձեզ խոստովանել....

Այժմ անցնում եմ վերջին երկու տիպերին, օրիորդ Բէրոյեանցին և ադվօկատ Աթոյեանցին, որոնցից առաջինի վրա ես ասացի թէ իդէալացրած է դէպի լաւը, իսկ երկրորդը դէպի վատը։

Ես ասացի որ դա յատուկ է ռօմանտիկական շկօլային իդէալացնել տիպերը, բայց և րէալական դպրոցը կարող է իդէալացնել տիպերը, միայն այն պայմանով, որ այդ իդէալացումը լինի հ ա ւ ա ն ա կ ա ն, լինի հնարաւոր, եթէ ոչ այս րօպէիս, գոնէ մօտիկ ապագայում։ Կարելի է ցոյց տալ այնպիսի տիպեր, որոնք թէև չը կան մի հասարակութեան մէջ, բայց որոնց գոյութիւնը ցանկալի է այդ հասարակութեան մէջ,—բայց այնու ամենայնիւ որոնք ունենային պատճառական կապ այն իրական շրջանի հետ, որոնցից նրանց դուրս է բերում հեղինակը։ Եթէ հեղինակը մեզ ցոյց տար մի հայ երիտասարդ, որ ռէկտոր է մի գերմանական համալսարանի, որ վերադառնալով Թիֆլիս, պրօպագանդա է անում հիմնել Թիֆլիսում մի համալսարան և խմբել իր չորս կողմ հայ պրօֆեսորներին, այդ կը լինէր մի իդէալական տիպ, բայց հեղինակի կողմից չէր լինի մի հոգեբանական թռիչք, անհնարութիւն, մի անհնարին բան, քանի որ Եւրօպայի և Ռուսաստանի գլխաւոր համալսարաններ-

գուցէ նման չի լինի իրլանդական կալուածական օրէնքին, բայց այնու ամենայնիւ հիմնուած կը լինի այն սկզբունքի վրա, որ երկիրը մշակող ֆերմերը իրաւունք ունի հողի համար որոշուած և փոքր տուրք վճարել, և կալուածատէրը իրաւունք չի ունենայ կամայականութեամբ բարձրացնել հողի գինը:

Մանչեստերի կաթոլիկների կլուբի ժողովի ժամանակ քննւում էին Անգլիայի յարաբերութիւնները Վատիկանի հետ: Սոլֆորդի եպիսկոպոսը մի քանի տեղեկութիւններ տուեց այդ հարցի դրութեան մասին: Նրա խօսքերի համեմատ, իրլանդական պատգամաւոր Էրրինգտօնին յանձնուած է նախապատրաստական աշխատանքներ կատարել, որպէս զի անգլիական կառավարութեան և Վատիկանի մէջ ուղղակի յարաբերութիւններ սկսուեն: Եպիսկոպոսը հաւատացնում էր, որ իտալական կառավարութիւնը ոչ թէ միայն թշնամաբար չէ վերաբերւում այդ փորձերին, այլ ընդհակառակը յոյս ունի, որ Անգլիայի և պապի մէջ բարեկամութիւնը կողմնակի կերպով կօշնչացնէ իտալական կառավարութեան և պապի անբաւականութիւնները: Այդ ուղղութեամբ խօսել է իտալական արտաքին գործերի մինիստր Մանչինին անգլիական դեսպանի հետ Հռոմում:

Հնդկաստանի գործերի մինիստր լորդ Հարտինգտօն Վիլսոնի մէջ մի ճառ արտասանեց, որով յայտնեց, թէ պահպանողականների դաշնակցութիւնը Պառնելլի կուսակիցների հետ կարող է փոփոխել պարլամենտի մեծամասնութիւնը և արգելել համայնքների ժողովի կանոնադրութեան այն փոփոխութիւններին, որ կառավարութիւնը մտադիր է կատարել առաջ, քան թէ նա կառաջարկէ ժողովին ենթադրուած վերանորոգութիւնները: Ճառախօսը յոյս ունի ազատամիտ կուսակցութեան եռանդի և տոկունութեան վրա: Խօսելով իրլանդական գործերի մասին, Հարտինգտօն յոյս յայտնեց, թէ, երբ երդուեալ դատաւորները աւելի խիստ դատավճիռներ կը կայացնեն կալուածական յանցանքների վերաբերութեամբ և երբ կանուեն աւելի եռանդոտ կարգադրութիւններ պօլիցիայի կողմից, որ թէ օգնութիւն և թէ աւելի ընդունակ կառավարիչներ կը ստանայ, Իրլանդիայի խաղաղացնելը աւելի արագութեամբ կը կատարուի: Կալուածական դատարանի մասնաժողովները, երկրի բոլոր բաժիններում ամենքի համար մատչելի դառնալով և արդարացի վճիռներ կայացնելով, կապացուցանեն, որ ինքնակամութիւնը և կալուածական միութեան գաղտնի հրահանգներին հնազանդուելը բոլորովին աւելորդ է: Դրանք են ազատամիտ կառավարութեան մտադրութիւնները և յոյսերը: Բայց մինիստրութիւնը չէ ծածկում այն ճշմարտութիւնը, որ նա կարօտ է օգնութեան թէ լենդլօրդների կողմից և թէ իրլանդական հասարակութեան այն դասակարգերի կողմից, որոնք հետաքրքրուած են սեփականութեան պահպանութեան հարցով:

Նորերում կառավարութիւնը վճռեց փակել կանանց կալուածական միութիւնը: Իրլանդիայի մէջ հրատարակուեցաւ պօլիցիայի կարգադրութիւնը, որի համեմատ օրէնքի հակառակ և յանցաւոր են ճանաչւում կանանց այն բոլոր ժողովները, որոնք կալուածական միութեան անունով կամ մի այլ անունով ձգտում են նոյն նպատակներին: Շատերը կարծում են, որ կանանց կալուածական միութեան մի քանի նշանաւոր առաջնորդները կը կալանաւորուեն և կը բանտարկուեն:

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 18 դեկտեմբերի: Լրագիրները հաղորդում են. գլխաւոր կալուածական բանկի նախագիծը, ստորագրուած ֆինանսների, ներքին գործերի և պետական կայքերի մինիստրներից, ներկայացրած է պետական խորհրդին: Ֆինանսների մինիստրութեան մէջ ենթադրուած է հարկ դնել սեփական արդիւնաբերութեան աղի պահեստների վրա: Լուրերը Կովկասի վերակազմութեան մասին տարաժամ են: Դոնդուկով-Կորսակով ցանկութիւն յայտնեց մի տարվայ ընթացքում ոչինչ փոփոխութիւն չանել, մինչև ինքը կը ծանօթանայ երկրի պէտքերի հետ: „Прав. Вѣстн.“ լրագիրը հաղորդում է. դեկտեմբերի 15-ին գիշերը հանգստութիւնը վերականգնուած է Վարշավայի մէջ: Դեկտեմբերի 16-ին և 17-ին քաղաքը հանգիստ էր: Քաղաքի սահմանից դուրս կատարուած փորձերը հրէական խանութները կողոպտելու համար, անյաջող անցան, որովհետև հարկաւոր կարգադրութիւնները արուած էին: Զօրքերը հարկաւորութիւն չունէին զէնք գործածել: Քրիստոնեաների և հրէաների կռուի ժամանակ վնասուեցան 24 քրիստոնեաներ և 22 հրէաներ: Նրանք ուղարկուած են հիւանդանոց, որտեղ հրէաներից մէկը արդէն մեռաւ: Կալանաւորուածները շատ են: Անչափահասները վերադարձրած են ծնողներին, նրանց ուղղիչ միջոցների ենթարկելու համար:

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 19 դեկտեմբերի: „Прав. Вѣстн.“ լրագիրը հաղորդում է. աղի վաճառման սահմանափակումը Դօնսկայա երկրի մէջ ոչնչացրած է: Լրագիրները դեկտեմբերի 19-ից հաղորդում են. Բենիտ ուղևորվեցաւ Ս. Պետերբուրգ ռուսաց կառավարութեան հետ բանակցելու համար մի նոր բևեռային ճանապարհորդութեան մասին: Վանօվսկու նախագահութեամբ կազմւում է մի մասնաժողով չինական սահմանների մօտ մի նոր գլխաւոր-նահանգապետութիւն կազմելու մասին: Բացուած են գեղծումներ փոստային բաժնի մէջ: Օրինակ Թուրքեստանի մէջ 40,000 ռուբլ ստացւում է իւրաքանչիւր տարի մի փոստային տրակտի համար, որ գոյութիւն չունի:

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

րում կայ արդէն մի մի հայ պրօֆեսօր. Ինչի, ուրեմն, նրանցից մէկը չէր կարող ժամանակով դառնալ և ռէկտոր այս կամ այն համալսարանի, և չէր կարող ձգտել հրապուրել մի համալսարան Թիֆլիսում, քանի որ բարձր ուսում ստացածները հայերի մէջ հազարաւոր են, քանի հողը այդ տեսակ գործի համար պատրաստ է, քանի պատրաստ կայ և այն շրջանը, որ կարող է արդիւնաբերել այդ տեսակ տիպեր:

Եթէ Քիշմիշեան իր օր. Բերոյեանցի տիպի մէջ ներկայացնէր մի հայ աղջիկ, որ գնացել է Ամերիկա և այնտեղի մի համալսարանում ուսում առնելուց և կին-պրօֆեսօր դառնալուց յետոյ վերադառնում է Հայաստան, այստեղ մի իգական համալսարան հիմնելու նպատակով,—դա կը լինէր մի անբնական, իր ոտների տակ ոչինչ իրական հիմք չունեցող իդէալական անձնաւորութիւն: Բայց Քիշմիշեանի Վարդուհին ինչքան էլ իդէալացրած լինէր, հասկանալի է, հնարաւոր է, ունի իր ոտների տակ մի հաստատուն, իրական հիմք: Մեզանում հարիւրներով արդէն կարելի է հաշուել քաղաքային և դատական վարժուհիները, ինչի հնարաւոր չէ մի վարժուհի, որ նուիրէր իր ոյժերը գիւղական դպրոցի մէջ գործունէութեանը. Նա յաջորդաբար կերպով ստեղծուած մի, թէև իդէալական, հետևանք կամ արդիւնք է արդէն պատրաստուած իրական շրջանի: Ճշմարիտ է մեր վարժուհիների մեծ մասը յանձն են առնում այդ պարապմունքը ոչ թէ ազգասիրութիւնից դրդուած, բայց իրանց օրական ապրուստը հայթայթելու համար, բայց կային և կան նրանց մէջ մի քանի սիրողներ, որոնք անվարձ են աշխատում: Նրանք դեռ քաղաքներում են գործում և ոչ գիւղերում, բայց այդ էլ այսօր կամ վաղը, համանմանութեան թէօրիայի վրա հիմնվելով, կարող է լինել: Գուցէ շատերը մեր օրիորդներից, որոնք իրանց նուիրել են ազգային գործունէութեանը, անկեղծ չեն և հէնց որ աւելի լաւ պարապմունք են գտնում կամ պսակւում են, այնուհետև թողնում են իրանց գործունէութիւնը. բայց շատ կարելի է որ նոյն իսկ այն րօպէին, երբ յանձն են առել վարժուհու պաշտօնը, անկեղծ էին, միայն ոյժ, տոկունութիւն, եռանդ, հաստատամտութիւն չեն ունեցել շարունակել մինչև վերջը իրանց ընտրած գործը....

Ուրեմն Վարդուհին, ինչքան էլ իդէալացրած լինէր, նա այնու ամենայնիւ բնական տիպ է: Նա Ջանումեանցի ստեղծագործութիւնն է. այն բարոյական զարկը, որ նա ստացել է Ջանումեանցից, այն աստիճան զօրեղ է, բժիշկի ցանած գաղափարների սերմերը նրա սրտում այն աստիճան խոր արմատներ են գցել, որ մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ ինքն Ջանումեանց յայտնվում է մի մարդ, որ գործնական նպատակի համար կեղծաւորում էր, երբ նա մինչև անգամ ինքն դաւաճանում է իր քարոզած գաղափարների իրագործմանը,—օրիորդ Բերոյեանց, եթէ այդպէս կարելի է ասել, ինէրցիայով, առաջուց ստացած բարոյական ուժեղ զարկի ազդեցութեան տակ, դարձեալ հաւատարիմ է մնում իր փայփայած իդէալներին: Նա կարծես ուզում է ասել Ջանումեանցին: «Դու, որ իմ ուսուցիչն ես եղել, իմ վարդապետը, իմ իդէալը, դու դաւաճանեցիր քո գաղափարներին. դու չես մնում, իսկ ես մնում եմ....»

Եթէ օր. Բերոյեանցի տիպը իդէալացրած է դէպի լաւը, թէև համակրելի և ամբողջ տիպ է, որի վրա, ինչպէս երևում է, հեղինակը դարձրել է իր ամբողջ սէրը, ուրիշ կողմից ինչպէս ասեցի, Աթոյեանց ադվօկատը իդէալացրած է դէպի վատը: Բայց այդ ասելով ես չեմ ուզում ասել թէ համալսարանականների մէջ չը կան Աթոյեանցի պէս անազնիւներ. Նրանից էլ աւելի անազնիւներ կան: Միայն այդ դէպի վատը իդէալացրած համալսարանականի տիպը այն պատճառով չափազանցրած և անբնական է, որ չափից դուրս ցինիկական է և աներես: Մեր համալսարանականները այդպէս չեն լինում. նրանց մէջ լինում են և նոյնքան և աւելի անբարոյական, աւելի անազնիւ անձինք, քան թէ Աթոյեանց, բայց միշտ դիմակը երեսին, միշտ փայլելու ձեռքով, միշտ տակտով, աւելի խորամանկ, աւելի եղափոխ, աւելի յարմարվող: Քիչ կան, միթէ, դիպլօմատներ, որոնք դնում են ամենից վեր անձնական շահը, քիչ են միթէ այնպիսիներ, որոնք աշխատում են պսակվել չը սիրած, տգեղ աղջկայ հետ, միայն այն պատճառով, որ աղջիկը փող ունի. և դեռ եկեղեցու սեղանի առջև իր նշանածի հետ կանգնած, այդ տեսակ մի բարձր ուսում ստացածը գուցէ մտածում է արդէն. «Ես սրա հետ կը պսակվեմ, բայց նոյն իսկ սրա փողով կարող եմ հազար ու մի գեղեցիկ սիրուհիներ պահել ինձ համար»: Եւ նա այդ իրագործում է պսակվելուց յետոյ: Իսկ Աթոյեանց, դեռ Սօֆիայից վերջնական համաձայնութիւնը չը ստացած, նրա տանը, երբ նա ամեն րօպէ կարող է դուրս գալ միւս սենեակից, արդէն առաջարկութիւն է անում Վարդուհուն դառնալ իր սիրուհի: Ոչ, մեր համալսարանականը այդքան ցինիկական, անզգոյշ, անտակտ կերպով չէ վարվում: Աթոյեանց նոր ծանօթանալով Սօֆիայի հետ, անմիջապէս սկսում է վիրաւորել նրա ամենաթանկ գաղափարները, նրա ազգային ըղձանքները, որով նա պարտական է Ջանումեանցին, սկսում է խիստ հայհոյել Ջանումեանցին: Ընդհակառակն, Սօֆիայի շնորհը վայելելու համար, նա որպէս համալսարանական, պէտք է կեղծ կերպով յարմարվէր նրա սիրած գաղափարներին, մինչև որ սա նրա կինը դառնար: Իսկ նա, Աթոյեանց, առաջին ծանօթութիւնից արդէն թէ Սօֆիային և թէ Վարդուհուն սկսում է քարոզել որ Ջանումեանց և նրա պէսները կեղծաւոր մարդիկ են: Ասենք թէ այդ կողմից այդ անբարոյական մարդը ուղիղ է ասել և զարմանալի տպաւորութիւն է անում Քիշմիշեանի պիեսայում որ երկու համալսարանականներից ամենաանբարոյականը աւելի անկեղծ է, քան թէ միւսը, որ այն աստիճան անբարոյական չէ. բայց որտեղ էք տեսել մեր երիտասարդների մէջ այդ աստիճան անկեղծ անբարոյականութիւն, այդ աստիճան անկեղծ յանցանք: Վարդուհին Սօֆիայի բարեկամուհի է, Աթոյեանց գալիս է նրանց տուն, Վարդուհին գիտէ թէ նա դիտաւորութիւն ունի պսակվել Սօֆիայի հետ, Աթոյեանց գիտէ թէ Վարդուհին կարող է պատմել իր բոլոր խօսքերը Սօֆիային,—և Աթոյեանց այնու ամենայնիւ այն աստիճան անտակտ և անզգոյշ է իր անծանօթութեան մէջ, որ երբ որ Վարդուհին նրան ասում է թէ Սօֆիան այսօր չէ կարող դուրս գալ, քիչ տկար լինելով, առանց այլ և այլութեան պատասխանում է. «փոյթ չէ, նա ինձ հարկաւոր չէ, բաւական է որ դուք այստեղ էք, ես ձեզ էի ուզում տեսնել, ձեզ հետ եմ ուզում խօսել»:

Ասելով որ Աթոյեանց վնասակար և անբարոյական մտքեր է յայտնում, ես չեմ ուզում ասել որ մի հայ համալսարանական այդ տեսակ մտքեր չէ յայտնում: Ես շատ անգամ անձամբ լսել եմ որ հայ համալսարանականները աւելի էլ վնասակար, աւելի էլ անբարոյական մտքեր են յայտնում. անձնական շահ, արհամարհանք դէպի ազգային գաղափար, կօսմօպօլիտական մտքեր,—ահա մեր բարձր ուսում ստացածներից շատերի համոզմունքը: Բայց նրանք գիտեն տեղը և ժամանակը, թէ երբ և ուր կարելի է յայտնել այդ տեսակ մտքեր: Աթոյեանց սպասում է իր շահը Սօֆիայից և Վարդուհուց, մինից որ նա նրա կինը դառնայ քսան հազարի բաժինքով, միւսից որ իր սիրուհի դառնայ,—պարզ է որ դա անգործնական կը լինէր անմիջապէս յետ մղել նրանց, նրանց առջև ստանալով այն բոլոր մտքերը, որոնք երկուսին էլ թանգ են: Նա խելապէս ոչ թէ միայն աղջիկներին բայց և ծեր Գուլեանցի մտքերին պէտք է շողոքորթէր և միայն կարող էր վիճել Ջանումեանցի հետ, նրան խայտառակել....

Շատերից լսել եմ Քիշմիշեանի դէմ ուղղված հետևեալ մեղադրանքը: Հայ բարձր ուսում ստացածը երբէք չի աշխատի մի հայ վարժուհու, որ իր աշխատանքով է ապրում, իր պահուհի կին դարձնել. նա այդ կանի մի օտարուհու հետ, բայց ոչ երբէք հայուհու հետ:

Բայց եթէ մի համալսարանական կարող է այդպէս վարվել մի օտարուհի օրիորդի հետ, ինչի հեղինակը իրաւունք չունենայ իր պիեսայի մէջ ներկայացնել նոյն համալսարանականին, որ նոյն ձևով վարվում է և մի հայուհու հետ: Շատ անգամ հասարակութեան մէջ որոշ տրամադրութիւն անգամ, առանց իրական գործի, առանց պատահած օրինակի, կարող է կատարեալ իրաւունք տալ հեղինակին դուրս բերել մի տիպ իր գրուածքի մէջ:

Երևակայեցէք որ դուք շատ համալսարանականներից լսած լինէք թէ սուտ թղթադրամ չինելը հարստանալու նպատակով, յանցանք չէ. արդէն այն տրամադրութիւնը, այն երևոյթը որ համալսարանականների շրջանից կարող են ծնվել մարդիկ որոնք յանցանք չեն համարում սուտ թղթադրամի չինելը, իրաւունք է տալիս հեղինակին դուրս բերել բեմի վրա մի բարձր ուսում ստացած անձնաւորութիւն, որ զբաղվում է սուտ թղթադրամ չինելով:

Բացի սորանից սուտ են ասում նրանք, որոնք հաւատացնում են թէ մեր բարձր ուսում ստացածները երբէք չեն արատաւորել, չեն փչացրել աղքատ հայ օրիորդներին.—լինեն նրանք վարժուհի, թէ ոչ վարժուհի, ու յետոյ, երբ նրանցով բաւական զուարճացել են, շպրտել են նրանց: Քանի կամենաք օրինակներ ցոյց տամ ձեզ: Միայն այդ դէպքերից ոչ մէկը իր վրա ուշադրութիւն չէ դարձրել, որովհետև ոչ մէկը հայ օրիորդներից, որոնք գայթակղված են եղել հայ երիտասարդներով, օրինակ Շահլօֆկու պէս բնաւորութեան զօրութիւն չէ ունեցել անձնասպանութիւն գործելու. Այդ պատճառով դէպքերը մնացին անյայտութեան մէջ: Օրիորդներից մէկը դարդից, կամ թոքացաւից մեռել է, միւսը դեղ ընդունելով վիժել է երեխային և դրանից մեռել է, երրորդը շպրտուած լինելով իր անհարազատ երեխայի հետ, աղքատութիւնից հասարակաց կին է դարձել և այլն....

Չէ կարելի ասել, ուրեմն, որ Աթոյեանց իր անբարոյականութեամբ, իր անազնւութեամբ՝ անբնական, չեղած մի երևոյթ է մեր համալսարանականների մէջ, բայց նա անբնական տիպ է այն պատճառով, որ իր անբարոյականութեան մէջ չափից դուրս աներես, չափից դուրս ցինիկ է, իր յանցանքի մէջ չափից դուրս անկեղծ է:

(Կը շարունակվի)